

Μνήμων

Τόμ. 34 (2015)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΡΗΓΙΑΝΝΗΣ, Μια πλαστή πηγή για τις σφαγές του 1821 στη Θεσσαλονίκη: ο «Χαϊρουλλάχ Εφέντης» του Αβράαμ Ν. Παπάζογλου ►
 ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, Βενεζολισμός και εθνικό παρόδιον: το έργο της Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδας (1928-1933) ►
 ΒΑΣΙΛΗΣ Α. ΜΠΟΓΙΑΤΖΗΣ, Ένας ξένος εναντίον φιλελευθερισμού και κομμουνισμού: ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στο Αρχαίον της Φιλοσοφίας και Θεωρίας των Επιστημών ►
 ΣΠΥΡΟΣ ΔΗΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ, Αστικός χώρος, κοινωνικά υποκείμενα και τουριστική ανάπτυξη. Η περίπτωση του Ηρακλείου, 1945-1960 ►
 ΑΚΗΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, Οι τεχνολογικές αλλαγές στην παραγωγή σφαιριδίων και ο αντίκτυπός τους στους εργάτες Τύπου. Η περίπτωση της Πάτρας μετά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο ►
 ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΩΣΙΦΙΔΟΥ, Ψυχής φάρμακα και ψυχής ιατροί: βιβλία και βιβλιοθήκες στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Ε. ΣΚΑΛΑΒΕΝΤΗΣ, Η θύρα του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (1958) και το δίλημμα: η ελληνική έρευνα μοχλός της εγχώριας ανάπτυξης ή συμβολή στο διεθνές μέτωπο της επιστήμης ►
 Νεοελληνική εικονιστική προσωπογραφία. 12.000 προσωπογραφίες στο διαδίκτυο

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΤΥΠΟΓΡΑΦΟΙ

ΜΑΡΙΑΖΑ ΜΗΤΣΟΥ, Ο Χρίστος Μανουσαρίδης και η σκεπή της «δικανομηχανικής κινήσεως» ►
 ΠΟΙΗ ΠΟΛΕΜΗ, Τοπογραφικές ανθρωπογεωγραφίες ►
 ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΤΘΙΟΠΟΥΛΟΣ, Μια νέα αναλυτική και ερμηνευτική θεώρηση των απαρχών της ελληνικής τυπογραφίας

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΕΙΣ

Ελένη Φεσσά-Εμμανουήλ, Σπυρίδων Γ. Πουμάδης, Έλλη Λεμονίδου, Άννα Καρακατσούλη, Κατερίνα Μπρέμικου, Σταυρούλα Α. Βερράρη, Παναγιώτης Ζεστανάκης, Χρήστος Λούκας, Κώστας Γαγανάκης, Τζελένα Χαριλάου

34

ΑΘΗΝΑ 2015

Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, Πολεοδομία στο ελληνικό κράτος 1833-1890 / Dora MonioudiGavala, Urban Planning in the Greek State 1833-1890, δίγλωσση εικονογραφημένη έκδοση, Πανεπιστήμιο Δ. Ελλάδας, Αργίριο 2012

ΕΛΕΝΗ ΦΕΣΣΑ-ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

doi: [10.12681/mnimon.10185](https://doi.org/10.12681/mnimon.10185)

Copyright © 2016, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΦΕΣΣΑ-ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Ε. (2016). Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, Πολεοδομία στο ελληνικό κράτος 1833-1890 / Dora MonioudiGavala, Urban Planning in the Greek State 1833-1890, δίγλωσση εικονογραφημένη έκδοση, Πανεπιστήμιο Δ. Ελλάδας, Αργίριο 2012. *Μνήμων*, 34, 258-260. <https://doi.org/10.12681/mnimon.10185>

Βιβλιοκρισίες

Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, Πολεοδομία στο ελληνικό κράτος 1833-1890 / Dora Monioudi-Gavala, *Urban Planning in the Greek State 1833-1890*, διγλωσση εικονογραφημένη έκδοση Τμήματος Διαχείρισης Πολιτισμικού Περιβάλλοντος και Νέων Τεχνολογιών του Πανεπιστημίου Δυτικής Ελλάδας [σήμερα Τμήμα του Πανεπιστημίου Πατρών], Αργίριο 2012, 238 σ.

Το τελευταίο βιβλίο της Δώρας Μονιούδη-Γαβαλά *Πολεοδομία στο ελληνικό κράτος 1833-1890 / Dora Monioudi-Gavala, Urban Planning in the Greek State 1833-1890*, καρπός συστηματικής έρευνας πρωτογενών πηγών και αρχείων, αποτελεί συμβολή στην ιστορία της ελληνικής πολεοδομίας. Εστιάζοντας στον πρωταγωνιστικό ρόλο του κράτους, η συγγραφέας παρακολουθεί τις κρατικές πρωτοβουλίες και τις δραστηριότητες των δημοτικών αρχών της περιόδου 1833-1890 για τον εξευρωπαϊσμό του αστικού χώρου, φωτίζοντας, παράλληλα, τις συμπεριφορές των τοπικών κοινωνιών απέναντί τους. Η ιστορική της προσέγγιση καλύπτει βασικές πτυχές της πολεοδομικής νομοθεσίας και πράξης, που αφορούν τόσο την παλιά Ελλάδα όσο και τις εδαφικές ενότητες οι οποίες προσαρτήθηκαν στο ελληνικό κράτος το 1864 (Επτάνησα) και το 1881 (Θεσσαλία και τμήμα της Ηπείρου).

Η Δώρα Μονιούδη-Γαβαλά, δρ. αρχιτέκτων του ΕΜΠ, αναπληρώτρια καθηγήτρια Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής και πρόεδρος του Τμήματος Διαχείρισης Πολιτισμικού Περιβάλλοντος και Νέων Τεχνολογιών του Πανεπιστημίου Πατρών, είναι γνωστή για την πολυετή ερευνητική δραστηριότητά της με αντικείμενο την ιστορία της πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής στον ελλαδικό χώρο. Η δημοσιευμένη διδακτορική

της διατριβή *Η πόλη της Χίου* (1996, έπαινος της Ακαδημίας Αθηνών) και οι μονογραφίες της *Σαντορίνη. Κοινωνία και χώρος, 15ος-20ός αιώνας* (1997), *Το κάστρο της Χίου* (2001), *Πόλη της Χίου, 1830-1940* (2001) και *Αργίριο. Πολεοδομική εξέλιξη από την αναθημιουργία στην ακμή του μεσοπολέμου, 1830-1940* (2010), ανήκουν στα σημαντικά αποκτήματα της νεοελληνικής βιβλιογραφίας σε αυτόν τον τομέα.

Το βιβλίο διαρθρώνεται σε τέσσερα μέρη. Το πρώτο προσεγγίζει την «εκ του μηδενός» πολεοδομική πολιτική του κράτους, με στόχο την ερμηνεία των ιδεολογικών επιλογών και επιδιώξεών του. Φωτίζει θέματα όπως είναι η νομοθεσία και η διοικητική πρακτική για την αναμόρφωση του αστικού χώρου κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, η δημιουργία των πολυάριθμων συνοικισμών στην ελληνική επικράτεια και η διαχείριση των εθνικών γαιών. Αντικείμενο του δεύτερου μέρους είναι οι αρμοδιότητες των δημοτικών συμβουλίων στη διαχείριση του αστικού χώρου και ο ρόλος των τοπικών κοινωνιών στο πολεοδομικό γίγνεσθαι. Το τρίτο μέρος, που αφορά την Αθήνα, αναδεικνύει τις παραμέτρους των διαταγμάτων για την οικοδόμηση της πρωτεύουσας του νέου κράτους και τις διαδικασίες εφαρμογής των πολεοδομικών σχεδίων. Το τέταρτο μέρος αναφέρεται στις πόλεις

της περιφέρειας, και ειδικότερα στην Ερμούπολη, το Μεσολόγγι, το Αγρίνιο, το Αίγιο και τη Σπάρτη, παρουσιάζοντας τις διαδικασίες που μεσολάβησαν από την έγκριση των σχεδίων μέχρι την εφαρμογή τους και τις ρυθμίσεις για τη δόμηση των κτηρίων. Σε παράρτημα του βιβλίου περιλαμβάνονται οι πίνακες της πολεοδομικής νομοθεσίας, δηλαδή τα διατάγματα, τα θεσπίσματα και οι νόμοι με χρονολογική σειρά. Στον πρώτο πίνακα καταγράφεται η βασική νομοθεσία και στους επόμενους η νομοθεσία για τους συνοικισμούς, την Αθήνα και τις πόλεις της περιφέρειας. Σε επιμέρους πίνακες παρουσιάζονται οι εγκρίσεις σχεδίων των κυριότερων πόλεων. Η πλούσια εικονογράφηση του βιβλίου περιλαμβάνει χάρτες, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων δημοσιεύεται για πρώτη φορά.

Τα νέα στοιχεία που έφερε στο φως η συστηματική έρευνα της συγγραφέως, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ορισμένα από αυτά αλλάζουν την εικόνα που σταθερά αναπαράγεται στη βιβλιογραφία. Η κυρίαρχη άποψη ότι οι αντιδράσεις των ιδιοκτητών γης εμπόδιζαν την εφαρμογή των πολεοδομικών σχεδίων δεν επιβεβαιώνεται για την περίοδο 1833-1890, και ιδιαίτερα για τα πρώτα 29 χρόνια, αφού τότε ανατράπηκαν διαμορφωμένες καταστάσεις αιώνων.

Οι θεσμοθετημένες αλλαγές μεταμόρφωσαν το αστικό τοπίο του νέου κράτους. Οι υφιστάμενες πόλεις «εξυγιάνθηκαν» με διανοίξεις νέων δρόμων και ευθυγραμμίσεις υπαρχόντων. Ο πληθυσμός τους αποδείχθηκε προσαρμοστικός σε ό,τι του ζητήθηκε ή εξαναγκάστηκε να πράξει. Οι ιδιοκτήτες μεταρρύθμισαν τα οικόπεδα και τα ακίνητά τους, προκειμένου να αποκτή-

σουν την ορθογώνια διάταξη σε σχέση με τις γραμμές των νέων σχεδίων. Συνένωσαν οικόπεδα, αντάλλαξαν τμήματα των ακινήτων τους, υπέστησαν μείωση των ιδιοκτησιών τους. Λόγω των οικονομικών συνθηκών των δήμων και του κράτους περίμεναν πολλά χρόνια, έως και δεκαετίες, μέχρι να λάβουν την αναλογούσα αποζημίωση για τις ιδιοκτησίες που έχασαν. Βίωσαν ακόμα και καταδαφίσεις ακινήτων τους, προκειμένου να εφαρμοστεί το σχέδιο. Οικοδόμησαν σύμφωνα με τη νομοθεσία, δημιουργώντας τις νέες ελληνικές πόλεις του 19ου αιώνα με τις διώροφες οικοδομές στο συνεχές σύστημα.

Νέες πόλεις ή επεκτάσεις πόλεων αναπτύχθηκαν με τη διαδικασία δημιουργίας των συνοικισμών –Κόρινθος, παράλιο τμήμα Πάτρας, παράλιο τμήμα Καλαμάτας κ.ά. Οι συνοικισμοί προέκυψαν από την αξιοποίηση της εθνικής γης και την απόδοσή της σε νέους οικιστές, με σαφώς προσδιορισμένες διαδικασίες, μετά την έγκριση του σχεδίου τους. Η κατάσταση των νεήλιδων στους πολυάριθμους συνοικισμούς, αποτέλεσμα μιας ορθολογιστικής πολεοδομικής πολιτικής του κράτους, υπήρξε προνομιακή σε σχέση με εκείνη των ιδιοκτητών ακίνητης περιουσίας στις

υφιστάμενες πόλεις, οι οποίοι βίωσαν ανατρεπτικές μεταβολές.

Η οθωνική περίοδος χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη αντοχή των ρυθμίσεων του κράτους απέναντι στις πιέσεις της κοινωνίας, αλλά και από σχολαστικότητα στις διαδικασίες έγκρισης των αιτούμενων τροποποιήσεων. Οι αλλαγές των σχεδίων πόλεων ρυθμιζονταν τότε νομοθετικά, ακόμα και αυτές που αφορούσαν σημειακές τροποποιήσεις. Κάθε μεταβολή συνοδευόταν από κατάθεση προτάσεων και το ιστορικό των τροποποιήσεων περιλαμβάνει σειρά εγγράφων που διακινήθηκαν μεταξύ των ιδιοκτητών, των δήμων, των τοπικών διοικητών και της κεντρικής εξουσίας. Ακόμα και για μικρή μείωση του πλάτους ενός δρόμου ή για περιορισμένη αλλαγή των ρυμοτομικών γραμμών προηγήθηκε ιστορικό ανταλλαγής απόψεων, έως ότου τα θέματα αυτά ρυθμιστούν με έκδοση βασιλικού διατάγματος.

Η σχολαστικότητα της οθωνικής περιόδου μετασχηματίζεται σε ευέλικτη αντιμετώπιση των πολεοδομικών ζητημάτων στα χρόνια του Γεωργίου Α'. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1870, όταν στην πολιτική ζωή της χώρας κυριαρχεί ο Χαρίλαος Τρικούπης, καταγράφεται μεγάλη αύξηση στον αριθμό των τροποποιήσεων και επεκτάσεων των σχεδίων πόλεων, η οποία συμβαδίζει με την επιτάχυνση της αστικοποίησης και τον μετασχηματισμό της ελλαδικής κοινωνίας και οικονομίας. Η πολεοδόμηση γίνεται μια «ελαστικότερη» διαδικασία για πολλούς λόγους, όπως η διεύρυνση του πελατειακού κράτους και η αύξηση των επενδύμενων κεφαλαίων στην αγορά γης και την ανέγερση οικοδομών.

Στο βιβλίο αυτό τεκμηριώνεται η

συνέχεια και η επάρκεια —για τα δεδομένα της εποχής τους— των ρυθμίσεων που αφορούν την παραγωγή του κτισμένου περιβάλλοντος. Η ισχύς των διατάξεων των νόμων του 1836 και 1842, όπως διαμορφώθηκαν με τις ολιγάριθμες μεταγενέστερες συμπληρώσεις τους, επεκτάθηκε στις πόλεις που εντάχθηκαν στον εθνικό κορμό το 1864 και 1881. Και αυτές αποτέλεσαν τη βάση για τις ρυθμίσεις του νόμου του 1923 «Περί σχεδίων πόλεων, κωμών και συνοικισμών του κράτους και οικοδομής αυτών». Είναι χαρακτηριστικό ότι οι διαδικασίες της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης ιδιοκτησιών για τη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων, του νόμου του 1923, έχουν τις ίδιες αρχές με τις αντίστοιχες των νόμων του 1836 και 1842.

Οι δημοτικές αρχές των ελληνικών πόλεων συνεργάστηκαν με το Υπουργείο των Εσωτερικών στην έγκριση και τροποποίηση των σχεδίων, φρόντιζαν για την εφαρμογή τους, χορηγούσαν και επέβλεπαν τις άδειες οικοδόμησης και ευθυγραμμίας, όριζαν τις αρτιότητες, προσδιόριζαν το εμπορικό κέντρο, κατασκεύαζαν τις δημοτικές αγορές, δημοπρατούσαν εθνικά οικόπεδα για να χρηματοδοτήσουν δημοτικά έργα, κατασκεύαζαν πεζοδρόμια και υπονόμους, αποζημίωναν θιγόμενες ιδιοκτησίες για τη δημιουργία πλατειών και δρόμων μεγάλου εύρους, αναλάμβαναν τη διενέργεια μειοδοτικών διαγωνισμών για κατεδάφιση ακινήτων που εμπόδιζαν την εφαρμογή του σχεδίου, αναλάμβαναν την έγκριση του αναλογισμού των δαπανών μεταξύ όμορων ιδιοκτητών, που αφορούσαν τη μεταρρύθμιση ιδιοκτησιών και τη διάνοιξη ή διαπλάτυνση των οδών, ονοματοθετούσαν δρόμους και πλατείες κ.ά.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παρατηρήσεις της συγγραφέως για την Αθήνα, η οποία υπήρξε το πρότυπο των νεοελληνικών πόλεων. Αυτό οφείλεται τόσο στην ενιαία νομοθεσία όσο και στο ότι ο αθηναϊκός νεοκλασικισμός υιοθετήθηκε και στην αρχιτεκτονική των πόλεων της περιφέρειας. Επισημαίνεται ο ριζικός μετασχηματισμός της πρωτεύουσας του νεοελληνικού κράτους. Η ρυμοτομία του ιστορικού κέντρου της Αθήνας άλλαξε πλήρως, τα σχήματα των οικοπέδων και οικοδομών τροποποιήθηκαν για να γίνουν ορθογώνια. Οι κάτοικοι βίωσαν εξώσεις, δέσμευση των ιδιοκτησιών τους για χρόνια, μακροχρόνια καθυστέρηση αποζημιώσεων και κατεδαφίσεις των ακινήτων τους με συνοπτικές διαδικασίες.

Οι συνθήκες, επομένως, κάτω από τις οποίες η κοινότητα των Αθηναίων μετατράπηκε γρήγορα σε κοινωνία κάθε άλλο παρά ανώδυνες υπήρξαν. Δεν είναι τυχαίο ότι όλων των ρυθμίσεων προηγήθηκε το βασιλικό διάταγμα για τις ποινές των αστυνομικών παραβάσεων. Είναι επίσης γεγονός ότι το κράτος επέβαλε τις αποφάσεις του ακόμα και με τη βία: εξ ου και η αμφιθυμία της αθηναϊκής κοινωνίας απέναντι στη νέα πολεοδομική πραγματικότητα: η φιλοδοξία της άρχουσας τάξης, των πολεοδόμων και αρχιτεκτόνων της για μια νέα πρωτεύουσα ευρωπαϊκών προδιαγραφών, αντάξια του αρχαίου κλέους

της, συνυπάρχει με την αντίθεση των κατοίκων προς τις βίαιες παρεμβάσεις της οθωνικής περιόδου και τις συνέπειες του υπερδανεισμού της εποχής του Τρικούπη. Χαρακτηριστικό αυτής της αντίθεσης είναι τα αντι-οθωνικά δημοσιεύματα της εφημερίδας *Αθηνά* του 1835: «Τα Βαυαρικά σχέδια έκαμαν όλες τις οικοδομές τής άνω και κάτω πόλεως οξυγώνους, πολυγώνους, σαθράς και ακρωτηριασμένες» και «Ο μέγας της Βαυαρίας αρχιτέκτων Κλέντσε, αφού επί της ολιγοήμερου εν Αθήναις διατριβής του εστράβωσεν όλες τας οδούς της πόλεως και κατέστησεν όλην αληθινόν λαβύρινθον, δεν παύει από του να σύρη στραβάς γραμμάς και απ' αυτό το Μόναχον».

Αυτή ακριβώς η αμφιθυμία των Αθηναίων του 19ου αιώνα αποκτά και μια παράδοξη επικαιρότητα, καθώς η ελληνική κοινωνία της εποχής της παγκοσμιοποίησης βιώνει τις οδυνηρές συνέπειες του υπερδανεισμού από τους Ευρωπαίους εταίρους της. Το τότε αντιβαυαρικό κλίμα γίνεται σήμερα αντιγερμανικό και ο ευρωσκεπτικισμός της εποχής του εκσυγχρονιστή Τρικούπη, καθώς το υπερχρεωμένο πελατειακό κράτος οδεύει προς την πτώχευση του 1893, δεν είναι άσχετο με τη σημερινή αμφιθυμία απέναντι στον ευρωπαϊκό εκσυγχρονισμό.

ΕΛΕΝΗ ΦΕΣΣΑ-EMMANOYHA

Γιάννης Ν. Γκλαβίνας, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923)*. Από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή, Θεσσαλονίκη, εκδ. Αντ. Σταμούλης, 2013, 463 σ.

Η ακαδημαϊκή συζήτηση για τις μειονότητες στα Βαλκάνια, που «άναψε»

τη δεκαετία του 1990 κατόπιν της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας, καλά κρατεί.